

Навчально-дослідна програма
«КИЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО ТА УНІЙНА ТРАДИЦІЯ»

Український Католицький Університет
Гуманітарний факультет
Філософсько-богословський факультет

Вільнюський Університет
Історичний факультет

Книга є другим, виправленим і доповненим виданням колективної монографії, опублікованої литовською й українською мовами у Видавництві Вільнюського університету (Vilniaus universiteto leidykla) за підсумками міжнародного дослідницького проекту „Православні та унійні спільноти у Великому князівстві Литовському: історія, культура, пам'ять”: *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas / На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі* (Vilnius 2017)

З благословення

Глави Української Греко-Католицької Церкви
Блаженнішого Святослава Шевчука

Видання здійснюється
у рамках публічного проекту
«Соборна Україна та Київська традиція»
за жертовної підтримки
українських меценатів

НА ПЕРЕХРЕСТІ КУЛЬТУР

Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі

Колективна монографія
за редакцією Альфредаса Бумблаускаса,
Сальвіюса Кулявічюса та Ігоря Сковчиляса

Друге, виправлене й доповнене видання

Автори текстів
Вадим Ададуrow, Іван Альмес, Дарюс Баронас,
Альфредас Бумблаускас, Оксана Вінниченко, Олег Дух,
Генуте Кіркенє, Юстіна Козакайте, о. Павло Кречун ЧСВВ,
Альбінас Кунцевічюс, Витауте Лукшенене,
о. Василь Парасюк ЧСВВ, Ігор Сковчиляс, Юліана Тат'яніна,
Ігор Тесленко, Леонід Тимошенко, Мінтаутас Чюрінскас,
Мартинас Якуліс, Рута Янонене

Львів 2019

УДК 271.4(474.5-25)-523.4/.6:27-144.89]-9(082)

Н 12

Рецензенти:

д-р Людас Йовайша (Вільнюський університет), д-р Григорій Потащенко (Вільнюський університет), д-р Сергіус Темчінас (Інститут литовської мови Академії наук Литви), д. і. н. Максим Яременко (Національний університет „Києво-Могилянська академія”)

Рекомендовано до друку

Радою Історичного факультету Вільнюського університету (засідання 7 грудня 2017 р., протокол № 2/6) та
Вченою радою Гуманітарного факультету УКУ (засідання 27 грудня 2018 р., протокол № 5)

Н 12 На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі: Колективна монографія за ред. Альфредаса Бумблаускаса, Сальвіюса Кулявічюса та Ігоря Скочилиаса / 2-ге, виправл. й доповн. видання. – Львів: Український Католицький Університет, 2019. – 912 с.: іл. – (Серія „Київське християнство”, т. 16).

Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas / At cultural crossroads: the Holy Trinity shrine and monastery in Vilnius. Moksliniai redaktoriai: Alfredas Bumblauskas, Salvijus Kulevičius, Ihoris Skočiliasas. – Kolektyvinė monografija. – Lviv: Ukrainos katalikiškasis universitetas, 2019. – 912 p.: iliustr.

ISBN 978-617-7637-08-9

Колективна монографія литовських й українських дослідників пропонує новий інклюзивний підхід до інтерпретації спільної культурної спадщини обох народів. Географічна локалізація Литви на балто-слов'янському пограниччі латинської та візантійської цивілізацій детермінувала появу у Вільнюсі в XIV ст. однієї з найдавніших релігійних інституцій у столиці ВКЛ – спочатку православного, а від XVII ст. унійного монастиря Пресв. Трійці. Аж до середини XIX ст. спільнота ченців східного обряду і створені нею інституції були місцем зустрічі литовського Заходу та руського (українсько-білоруського) Сходу, а також духовним центром Василянського чину і всієї Київської (Віленської) митрополії. Водночас Святотроїцька обитель перетворилася на важливий осередок публічної репрезентації культурних моделей *Slavia Orthodoxa*, *Slavia Unita* та *Lithuania Latina* в поліетнічному і мультиконфесійному соціумі ВКЛ.

© Український Католицький Університет, макет, 2019
© Vilniaus universitetas, 2019
© Автори, 2019 (Вадим Ададуrow, Іван Альмес, Darius Baronas, Alfredas Bumblauskas, Mintautas Čiurinskas, Оксана Вінниченко, Олег Дух, Martynas Jakulis, Rūta Janonienė, Василь Капкан, Genutė Kirkienė, Justina Kozakaitė, Михайло Кречун, Salvijus Kulevičius, Albinas Kuncevičius, Vytautė Lukšėnienė, Андрій Парасюк, Ігор Скочилиас, Юліана Тат'яніна, Ігор Тесленко, Леонід Тимошенко)

ISBN 978-617-7637-08-9

Сучасна панорама історичної частини Вільнюса від вул. Василянська (Bazilijonų) (з міськими мурами, Острою брамою, каплицею римо-католиків з чудотворною іконою Остробрамської Богородиці, латинським храмом Св. Терези і монастирем оо. кармелітів, православною церквою й обителлю Св. Духа та василянським монастирським комплексом Пресв. Трійці).
Фотограф Марюс Йовайша, 2007 р.

ЗМІСТ

Перелік скорочень	11
Передмова (<i>Альфредас Бумблаускас, Генуте Кіркенє, Ігор Сковчиляс</i>)	15
Prologium: Монаша спільнота василіян у публічному просторі Вільна (<i>Ігор Сковчиляс</i>)	19

Частина перша. ВІЛЬНО ЯК МІСЦЕ ЗУСТРІЧІ СХІДНОГО І ЗАХІДНОГО ХРИСТІЯНСТВА

Розділ 1. „Civitas Ruthenica” XIV–XVI століть

Православний острів серед язичників і католиків (<i>Дарюс Баронас</i>)	37
Унійна ідея та її литовська рецепція (<i>Генуте Кіркенє</i>)	49
Князь Костянтин Острозький та його фундації (<i>Генуте Кіркенє, Ігор Тесленко</i>)	67
<i>Slavia Orthodoxa</i> : криза й оновлення (<i>Леонід Тимошенко</i>)	77
Православний монастир Св. Трійці (<i>Леонід Тимошенко</i>)	87

Розділ 2. Slavia Unita XVII–XVIII століть

Дві „Русі” та релігійна полеміка (<i>Леонід Тимошенко</i>)	99
Святотроїцький унійний монастир і реформа 1617 року (<i>о. Павло Кречун ЧСВВ, о. Василь Парасюк ЧСВВ</i>)	115
Московська окупація та василіянське відродження (<i>Ігор Сковчиляс</i>)	133
„Коротке” XVIII століття (<i>Ігор Сковчиляс, Юліана Тат'яніна</i>)	163
Монаші молитви за спасіння душ (<i>Оксана Вінниченко</i>)	195

Розділ 3. В імперському контексті (XIX століття)

Обитель як освітня корпорація (<i>Вадим Ададуров</i>)	207
Економіка монастиря (<i>Вадим Ададуров</i>)	217
Закриття (<i>Вадим Ададуров</i>)	223

Частина друга. СВЯТОТРОЇЦЬКА СВЯТИНЯ У ВІЛЬНІ

Розділ 1. Образи та інституції

Образи в літературі XVII століття (<i>Мінтаутас Чюрінскас</i>)	239
--	-----

Братство (<i>Леонід Тимошенко</i>).....	265
Жіноча обитель (<i>Олег Дух</i>).....	279
Бібліотека (<i>Іван Альмес</i>).....	291
Друкарня (<i>Іван Альмес</i>).....	301

Розділ 2. Архітектурно-меморіальний комплекс

Архітектурний ансамбль (<i>Рута Янонене</i>).....	311
Некрополь та його археологічні дослідження (<i>Альбінас Кунчевічюс, Мартинас Якуліс, Юстіна Козакайте, Витауте Лукшенене</i>).....	331

Epilogus. ЛАБІРИНТИ ПАМ'ЯТІ

Українська перспектива (<i>Ігор Скочиляс</i>).....	355
Литовська перспектива (<i>Альфредас Бумблаускас</i>).....	369

Висновки	379
-----------------------	-----

Додатки

Таблиця 1. Архимандрити Віленського василіянського монастиря XVII–XVIII ст. (<i>уклав Ігор Скочиляс</i>).....	387
Таблиця 2. Настоятелі (ігумени) Віленського василіянського монастиря XVII – першої половини XIX ст. (<i>уклав Ігор Скочиляс</i>).....	392

Частина третя. ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА ВАСИЛІЯН

Віленський василіянський архів та джерела з історії монастиря і храму Пресв. Трійці XIV–XIX століть (<i>Ігор Скочиляс</i>).....	401
Док. № 1. Реєстр рухомого майна монастирської церкви 1701–1702 рр., укладений з нагоди вивезення з Вільна до Жировичів чудотворної ікони Богородиці напередодні шведської окупації столиці ВКЛ (<i>упорядкував Ігор Скочиляс</i>).....	433
Док. № 2. Інвентарний опис друкарні монастиря 1709–1710 рр. (<i>упорядкували Іван Альмес, Ігор Скочиляс</i>).....	435
Док. № 3. Внутрішні „Правила” монастиря 1711 р. (<i>упорядкували Олег Дух, Ігор Скочиляс</i>).....	438
Док. № 4. Інвентарний опис нерухомого майна монастиря 1719 р. (<i>упорядкував Ігор Скочиляс</i>).....	447
Док. № 5. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1737 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	454
Док. № 6. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1739 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	458

Док. № 7. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1740 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	462
Док. № 8. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1742 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	468
Док. № 9. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1743 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	470
Док. № 10. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1752 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	473
Док. № 11. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1755 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	480
Док. № 12. Інвентарний опис монастиря 1774 р., укладений під час передачі обителі в урядування нового ігумена о. Йоахима (Чудовського) (<i>упорядкували Галина Кравець, Ігор Скочиляс, Ірина Скочиляс</i>).....	482
Док. № 13. „Передмова” („Prakalba”) до першого литовськомовного видання василіянської друкарні 1776 р. „Святий рік, або Великий ювілей, проголошений на шість місяців в усій Жемайтійській єпархії...” (<i>упорядкували Інна Кажуро, Сальвіюс Кулявічюс</i>).....	634
Док. № 14. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1785 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	641
Док. № 15. Проповідь о. Михаїла-Франциска Карповича, виголошена у Вільні в храмі Свв. Йоанів на поховання учасників повстання 1794 р. в Речі Посполитій, опублікована в перекладі з польської мови на литовську василіянською друкарнею (<i>упорядкували Інна Кажуро, Сальвіюс Кулявічюс</i>).....	674
Док. № 16. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1795 р. (<i>упорядкували Ростислав Паранько, Ігор Скочиляс</i>).....	694
Док. № 17. „Відомість” про жіночий василіянський монастир 1806 р. (<i>упорядкував Олег Дух</i>).....	718
Док. № 18. Передмова “Prakalba skautitoi” до книги римо-католицького священика Йонаса Ляхавічюса „Провідник до вічного Небесного Царства, або Дієвий спосіб, що подає щедрі й особливі поради для спасіння вмираючих людей”), опублікована литовською мовою у василіянській друкарні 1812 р. (<i>упорядкували Інна Кажуро, Сальвіюс Кулявічюс</i>).....	732
Док. 19. Передмова до пісенного збірника „Голос серця, волаючого в піснях до Бога, до Пресвятої Диви Марії та до святих...”, опублікована литовською мовою у василіянській друкарні 1818 р. (<i>упорядкували Інна Кажуро, Сальвіюс Кулявічюс</i>).....	738
Док. № 20. Коментар до молитвослова о. Лауринаса Борткявичюса для прочан Кальварії в м-ку Скапішкіс „Хресна дорога Господа	

нашого Ісуса Христа, або Кальварії стацій чотирнадцять...”, опублікований литовською мовою у василіянській друкарні 1819 р. (упорядкували <i>Інна Кажуро, Сальвіюс Кулявічюс</i>).....	747
Док. № 21. Протокол протоігуменської візитації монастиря 1819 р. (упорядкували <i>Вадим Ададуров, Галина Кравець, Ігор Сковичас</i>).....	758
Док. № 22. Протокол протоігуменської візитації жіночого василіянського монастиря 1821 р. (упорядкували <i>Олег Дух, Галина Кравець, Ігор Сковичас</i>).....	780
Док. № 23. Формулярні списки ченців монастиря 1838 р. (упорядкував <i>Вадим Ададуров</i>).....	785
Перелік ілюстрацій.....	799
At cultural crossroads: the Holy Trinity shrine and monastery in Vilnius.....	807
Kultūro kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas.....	813
На перехресті культур: монастирь и храм Пресвятой Троицы в Вильнюсе.....	819
Автори.....	825
Бібліографія.....	827
Іменний покажчик.....	881
Географічний покажчик.....	903

Перелік скорочень

АВАК	→ <i>Акты, издаваемые Виленскою Археологическою комиссиею</i> , т. 8, 1875; т. 9, 1878; т. 10, 1879; т. 11, 1880; т. 12, 1883; т. 15, 1888; т. 20, 1893
Акты ЗР	→ <i>Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею</i> , т. 1, 1846; т. 2, 1848; т. 3, 1862; т. 4, 1851
Акты ЮЗР	→ <i>Акты, относящиеся к истории Юго-Западной России</i> , т. 2: 1599–1637, 1865
Архив СПбИИ	→ Научно-исследовательский архив (Русская секция) Санкт-Петербургского института истории Российской академии наук
Архив ЮЗР	→ <i>Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов</i> . Киев
АСД	→ <i>Археологический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси</i> . т. 6, 1869; т. 9, 1870; т. 10, 1874; т. 12, 1900; т. 13, 1902. Вильна
ВКЛ	→ Велике князівство Литовське
ІР НБУ Київ	→ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського
ЛННБ	→ Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка НАН України, Відділ рукописів
МВКЛ	→ <i>Метрыка Вялікага княства Літоўскага</i>
НГАБ Мінск	→ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінске
НМЛ	→ Національний музей ім. Андрея Шептицького у Львові, Відділ рукописної та стародрукованої книги
ПСРЛ	→ <i>Полное собрание русских летописей</i>
РГИА СПб	→ Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге
РИБ	→ <i>Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою археологическою комиссиею</i> , т. 4. 1878; т. 6. 1880; т. 7. 1882; т. 19. 1903. Санкт-Петербург

- РНБ СПб → Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, Отдел рукописей
- РНБ СПб ОРК → Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге, Отдел редких книг
- СДГ → *Собрание древних грамот и актов городов Вильны, Ковна, Трок, православных монастырей, церквей и по разным предметам*. Вильно 1843
- ЦДІА України у Львові → Центральний державний історичний архів України, м. Львів у Львові
- Analecta OSBM* → *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni* (Roma)
- BJ → Biblioteka Jagiellońska (Kraków)
- Capitula Generalia Basilianorum* → П. Підручний, Б. П'єточко. *Василіянські генеральні капітули від 1617 по 1636 рік = Capitula Generalia Basilianorum ab Anno 1617 ad annum 1636*. Рим – Львів 2017
- DPR → *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia*, т. 1. 1953; т. 2. 1954 / ред. А. G. Welykyj. Romae
- Epistolae Kiška, Szeptyckij, Hrebnyckij* → *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Leonis Kiška, Athanasii Szeptyckij, Floriani Hrebnyckij (1714–1762)* / ред. А. G. Welykyj. Romae 1959
- Epistolae Korsak, Sielava, Kolenda* → *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Raphaelis Korsak, Antoni Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674)* / ред. А. G. Welykyj. Romae 1956
- Epistolae Rutskyj* → *Epistolae Josephi Velamin Rutskyj, metropolitae kioviensis catholici (1613–1637)* / ред. Th. Haluščynskyj, А. G. Welykyj. Romae 1956
- Epistolae Korsak, Sielava, Kolenda* → *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Raphaelis Korsak, Antoni Sielava, Gabrielis Kolenda (1637–1674)* / ред. А. G. Welykyj. Romae 1956
- Epistolae Zochovskyj, Zalenskyj, Vynnyckij* → *Epistolae metropolitaram kioviensium catholicorum: Cypriani Zochovskyj, Leonis Slubicz Zalenskyj, Georgii Vynnyckij (1674–1713)* / ред. А. G. Welykyj. Romae 1958
- KDKDW → *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej = Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis* / ред. J. Fijałek, Wł. Semkowicz. Kraków 1932; 1948
- KPCA → Kultūros paveldo centro archyvas. Vilnius
- LDM → Lietuvos dailės muziejus
- Litterae basilianorum* → *Litterae basilianorum in terris Ucrainae et Bielarusjae* / ред. А. G. Welykyj, P. B. Pidrutchnyj. Romae 1979

- LM → *Lietuvos Metrika = Lithuanian Metrica = Metryka Litewska*
- LMAVB RS → Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius
- LMAVB RSS → Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius
- LNB NPDAF → Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas
- LNB RKRS → Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, Retų knygų ir rankraščių skyrius
- LMN → Lietuvos nacionalinis muziejus
- LVIA → Lietuvos valstybės istorijos archyvas
- MCSL → *Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis* / ред. W. Milkowicz. Leopoli 1895
- MNW → Muzeum Narodowe w Warszawie
- MOLŠ → *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, т. 1: 1657–1662 m. *Vilniaus miesto tarybos knyga*; т. 2: 1655–1661 m. *Rusų okupacinės valdžios Lietuvoje dokumentai*; т. 3: 1658–1663 m. *Vilniaus miesto tarybos aktų knyga* / упоряд. E. Meilus. Vilnius 2011
- MUH → *Monumenta Ucrainae historica*, упоряд. Andreas Šeptyckij, Romae 1966–1967
- ÖNB Wien → Die Handschriftenabteilung der Österreichischen Nationalbibliothek in Wien, Series Nova
- VUB RS → Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius
- VUB RSS → Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius

ПЕРЕДМОВА

Друге, виправлене й доповнене видання колективної монографії литовських та українських дослідників¹ пропонує новий спосіб інтерпретації спільного культурного спадку двох народів, фокусуючи увагу на історії православної й унійної (греко-католицької, греко-унійної) громад на території Великого князівства Литовського (ВКЛ). Організаційно вони входили до складу Київської митрополії слов'янсько-візантійського обряду з осідком спершу в Києві, а від XV ст. – у Новгородку й Вільні. До визначних центрів східнохристиянської традиції та міжкультурної комунікації у ВКЛ належав монастир і храм Пресв. Трійці, що функціонували в столиці держави – Вільні (сучасна локалізація – м. Вільнюс, вул. Аушрос Варту, 76), єдиний у Європі метрополії на перехресті двох цивілізацій – латинської та візантійської. Саме столиця Литви – цей „Північний Єрусалим” – віддавна поєднувала Східну і Західну Європу, де назагал мирно співіснували представники різних національностей і культур.

Святотроїцький комплекс невдовзі після своєї появи став (поряд з Успенським катедральним собором Вільна) одним з головних релігійно-культурних осередків русинів у Литовській державі – спочатку православних, а з 1596 р. також уніатів (сучасних греко-католиків). У долі храму й обителі Пресв. Трійці, по суті, відображена вся історія литовської частини Київської митрополії. З цим духовним центром безпосередньо пов'язана діяльність відомих подвижників і святих Православної й Унійної Церков: трьох віленських мучеників Антонія, Йоана та Євстафія (середина XIV ст.), св. мученика Макарія, митрополита київського (кінець XV ст.), священномученика Йосафата (Кунцевича) та київського унійного митрополита

¹ Перше видання монографії побачило світ 2017 р. двома окремими, ідентичними за змістом книгами литовською й українською мовою у Видавництві Вільнюського університету (Vilniaus universiteto leidykla): *Kultūrų kryžkelė: Vilniaus Švč. Trejybės šventovė ir vienuolynas: Kolektyvinė monografija* / наук. ред.: А. Bumblauskas, S. Kulevičius, I. Skočiliasas. Vilnius 2017; *На перехресті культур: монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі: Колективна монографія* / наук. ред.: А. Бумблаускас, С. Кулявічюс, І. Скочильяс. Вільнюс 2017.

Йосифа (Велямина Рутського) (перша половина XVII ст.). Зведена в XVI ст. кам'яна церква Пресв. Трійці є не тільки прекрасним зразком сакральної архітектури ВКЛ епохи Ренесансу, але й меморіальним пам'ятником одному з найвидатніших політичних діячів Литви, православному князеві Костянтинові Острозькому, який побудував храм як *votum* за перемогу литовських військ над московською армією в битві під Оршею 1514 р.²

До XVII ст. при Троїцькій церкві діяв православний монастир (окремі архимандрити цієї обителі ставали „митрополитами київськими, галицькими і всієї Русі”), однойменне братство (перше такого типу об'єднання віленських міщан), богословська й публічна школи, друкарня (де побачила світ перша східнослов'янська граматика) тощо. Від XVII ст. сакральний комплекс стає серцем усього Василянського чину, звідки реформоване в 1617 р. унійне монашество поширюється на терени сучасних Білорусі, Латвії, Литви, Польщі, Росії та України. Добре освічені ченці Святотроїцького монастиря викладали у Віленській єзуїтській академії й університеті. Після третього поділу Речі Посполитої в 1795 р. та окупації території Литви царською Росією діяльність віленських василян була підпорядкована інтересам імперії, а приміщення їхньої обителі влада використала для утримання в ув'язненні членів студентської підпільної організації Вільнюського університету, серед них і знаного поета Адама Міцкевича. Урешті-решт у 1839 р. російська адміністрація перевела чернечий осередок на синодальне православ'я, а згодом і цілком ліквідувала його.

Таким чином, Святотроїцька церква й монастир є унікальним дослідницьким майданчиком для міждисциплінарного вивчення поліконфесійної та багатокультурної історії ВКЛ, зокрема її руського сегмента. Водночас святиня унікальна і своїм сьогоденням – у 1991 р. Греко-Католицька Церква отримала в Литві легальний статус, а в 1992–1994 рр. литовський уряд повернув місцевій громаді греко-католиків комплекс забудов – храм Пресв. Трійці та василянську обитель, котрі стали осердям культурного й релігійного життя української діаспори в Литві (богослужіння в церкві відправляються українською мовою, а віднедавна також і білоруською). Так, завдяки литовцям, українці знову відкрили для себе духовний центр Берестейської церковної унії – Вільнюський монастир. У даному випадку можна говорити про своєрідне продовження традицій ВКЛ у XXI ст.

² З ініціативи Історичного факультету Вільнюського університету (д-р Генуте Кіркене) та василянського монастиря у Вільнюсі (ігумен о. Вінкентій Пелих) 11 листопада 2018 р. на фасаді греко-католицької церкви Пресв. Трійці було урочисто відкрито меморіальний барельєф князеві Костянтину Острозькому (скульптори Олесь Сидорук і Борис Крилов з Києва, меценат – Роберт Габул) (<http://www.osbm.lt.ua/u-vilnyusi-vidkryly-barelyef-kostyantynu-ostrozkomu/>).

Незважаючи на все це, письмові й інші джерела з історії Святотроїцького комплексу поки що вивчені дуже фрагментарно. Мало того, в литовській історіографії досі відсутнє монографічне дослідження, присвячене православним та уніатам у ВКЛ (є лише окремі роботи або збірники статей, що висвітлюють локальні чи вузькоспеціальні аспекти східнохристиянської проблематики). Фактично, ця тема винесена за рамки публічного гуманітарного дискурсу Литви. До такої історичної „амнезії” сприяла, серед іншого, специфіка литовської культурної пам'яті ВКЛ, що зосереджується на литовцях (у сучасному розумінні) та римо-католиках, тим самим відмовляючись від іншої важливої складової минулого ВКЛ. Дзеркально тотожний підхід демонструє українська гуманітаристика, котра аналізує вітчизняну культурну й релігійну історію поза контекстом ВКЛ, загалом ігноруючи тривале входження українських земель у склад Литовської держави та їхню інтегрованість у цивілізаційний простір *latinitatis*.

Тому в нашій монографії було вирішено застосувати інклюзивний підхід до осмислення спільної культурної спадщини православної та унійної громад у межах ВКЛ. Маємо надію, що ця книга допоможе хоча б частково усунути культурно й історично обумовлені стереотипи в інтерпретації „свого”, „чужого” та „спільного” минулого. Дев'ятнадцять литовських та українських учених (археологи, архітектори, богослови, історики, культурологи, мистецтвознавці³) в міждисциплінарному ключі представили різноманітні аспекти історії Святотроїцького монастиря і храму, розглядаючи їх на більш широкому цивілізаційному тлі. У рамках проекту було опрацьовано й уведено до наукового обігу нові писемні джерела й артефакти матеріальної культури, критично осмислено домінуючі в обох країнах наукові концепти й парадигми, обговорено й акцептовано концептуальні методи колективної праці. Сукупно це дало змогу вченим обох країн успішно реалізувати свою мету, – підготувати до друку колективну монографію „*На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі*”.

* * *

В основу монографії було покладено результати спільного наукового проекту Історичного факультету Вільнюського та Гуманітарного факультету

³ З литовських дослідників співавторами колективної монографії стали: Дарюс Баронас (*Darius Baronas*), Альфредас Бумблаускас (*Alfredas Bumblauskas*), Генуте Кіркене (*Genutė Kirkienė*), Юстіна Козакайте (*Justina Kozakaitė*), Альбінас Кунцевічюс (*Albinas Kuncevičius*), Витауте Лукшенене (*Vytautė Lukšėnienė*), Мінтаутас Чюрінскас (*Mintautas Čiurinskas*), Мартинас Якуліс (*Martynas Jakulis*) і Рута Яноніене (*Rūta Janonienė*), а з українських – Вадим Ададуров, Іван Альмес, Оксана Вінниченко, Олег Дух, о. Павло Кречун ЧСВВ, о. Василь Парасюк ЧСВВ, Ігор Сकोчиляс, Юліана Татяніна, Ігор Тесленко і Леонід Тимошенко.

Українського католицького університетів „*Stačiatikių ir unitų visuomenės Lietuvos didžiojoje kunigaikštystėje: istorija, kultūra, atmintis / Православні та унійні спільноти у Великому князівстві Литовському: історія, культура, пам'ять*”. Ця ініціатива реалізовувалася впродовж 2015–2017 рр. завдяки цільовим грантам, що були отримані від Наукової ради Литви (номер фінансової угоди ТАР LU-6-2016) й Міністерства освіти і науки України (Програма двостороннього співробітництва між Україною та Литвою в сфері науки і технологій). Суттєву підтримку проєктові надали Департамент культурної спадщини при Міністерстві культури Литовської Республіки, василіянський монастир Св. Йосафата у Вільнюсі й публічний проєкт „Соборна Україна та Київська традиція”. Натомість кошти додрукарської підготовки і самої публікації другого, виправленого і доповненого видання монографії забезпечила добродійна фундація „Kirche in Not”.

У порівнянні з першою публікацією 2017 р., друге видання монографії додатково містить нову розлогу третю частину – „*Документальна спадщина василіян*”, що акумулює надзвичайно вартісну підбірку джерел з історії Святої Трійської церкви та чоловічої й жіночої василіянських обителів XVIII – першої половини XIX ст. (латинською, литовською, польською і російською мовами). Виявлення та копіювання цих матеріалів уможливили інституційна підтримка Бібліотеки Академії наук Литви ім. Врублевських, Бібліотеки Вільнюського університету, Національного музею ім. Андрея Шептицького у Львові, Василіянського чину Святого Йосафата, Центрального державного історичного архіву України у Львові, а також фахова допомога д-ра Войцева Вальчака (Університет у Білостоці), оо. василіян д-ра Порфирія Підручного з Риму й Ігоря Гарасима з Варшави, д-ра Дзяніса Лісейчикова (Національний історичний архів Білорусі, м. Мінськ). Натомість до самого археографічного опрацювання 23-х документів долучилися Інна Кажуро (Національна бібліотека Литви ім. Мартінаса Мажвідаса), Сальвіюс Кулявічюс (Вільнюський університет), Галина Кравець і Ростислав Паранько (Український католицький університет) та Ірина Скочиляс (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України).

Уважаємо за честь для себе й пишаємося тим, що цією монографією можемо долучитися до репрезентації ширшому загальному спільній для регіону Центрально-Східної Європи історико-культурної спадщини багатонаціонального ВКЛ та поліконфесійної Київської митрополії слов'янсько-візантійського обряду. Сподіваємося, що це унікальне і для Литви, і для України видання не тільки матиме велике значення для богословів і гуманітаріїв наших країн, але й сприятиме зміцненню інтелектуальних і духовних взаємозв'язків між литовцями та українцями.

Альфредас Бумблаускас, Генуте Кіркенє, Ігор Скочиляс

Prologium:

МОНАША СПІЛЬНОТА ВАСИЛІЯН У ПУБЛІЧНОМУ ПРОСТОРИ ВІЛЬНА

Поселившись на теренах сучасного Вільнюса, правдоподібно, в останній третині XIII ст., православні русини представляли поважну частину його мешканців уже в добу великого князя Гедиміна (1315/1316–1341), який перетворив місто на адміністративний центр Литовської держави. У середньовіччі вважали, що „влаштування християнської столиці – це завжди тема актуалізації *Старого Завіту* в християнському світі, [а] християнський монарх-засновник держави чи династії – це зазвичай новий Мойсей, новий Давид і новий Соломон; він владарює над новим Ізраїлем, і столиця його держави – це завше новий Єрусалим”¹. Принаймні до кінця XVI – початку XVII ст. русини становили майже половину населення „Північного Вавилону” (як свого часу назвав Вільню папський нунцій Алоїзій Ліппомано²). У столиці ВКЛ на початку XVI ст. жило близько 10 000 осіб, а в середині XVII ст. – від 20 000 до 30 000. В одному з найзалюдненіших міст Центрально-Східної Європи русини співіснували і співпрацювали з іншою численною групою міщан – „людьми римської віри”, до яких належали передовсім литовці, німці й поляки³.

Поступове зростання чисельності руського населення було зумовлене переходом на православ'я багатьох віленців литовського походження та представників великокняжої еліти. Як наслідок, у Вільні сформувалися дві основні просторово-топографічні ділянки – латинська (відома під назвою „Велика” чи „dzielnica lacka”) і руська („Окол” чи „Civitas Ruthenica”).

¹ В. Лурье. *Русское православие между Киевом и Москвой. Очерк истории русской православной традиции между XV и XX веками*. Москва 2009, с. 51.

² *Acta Nuntiaturae Polonae*, т. 3: *Aloisius Lippomano (1555–1557)*, кн. 1 / ред. H. D. Wojtyska. Rzym 1993, с. 75–78 (№ 50).

³ И. Каплунайте. Роль немецкого города в Вильнюсе во второй половине XIV в. // *Ukraina Lithuanica*, т. 4. Київ 2017, с. 125–145; R. Jonaitis. Orthodox Churches in the Civitas Ruthenica area of Vilnius: The Question of Location // *Archaeologia Baltica* 16 (2011) 110–128.

Економічну, правову, культурну й релігійну (однак не політичну!) рівновагу цих двох сегментів міського соціуму закріпили привілеї Сигізмунда Кейстутовича з 1432 р. (що де-факто зрівняв католиків і православних) та ординація Сигізмунда Старого з 1536 р. Відповідно до цих державно-правових актів, міська рада (24 райці) мала порівну складатися з міщан латинського і грецького обряду. На засадах паритетності обирали й бурмістрів (12), двоє з яких (православний і католик) одночасно виконували свої функції⁴. Основою руської дільниці була духовна юрисдикція глави Православної Церкви („Город митрополитів”), виокремлена згодом в 1416–1419 рр. великим князем Вітовтом Кейстутовичем (1392–1430). В її межах розташовувалися катедральний собор Успення Пресв. Богородиці („Пречистенський”, фундований бл. 1347 р.) та мережа християнських святинь, що в XVI ст. охоплювала 13 церков і монастир Пресв. Трійці. Лише в наступному столітті католицькі храми в місті почали кількісно переважати над церквами східного („грецького”) обряду⁵. З того часу частка русинів у Вільні невпинно зменшувалась, і вже наприкінці XVIII ст. з-поміж 18 000 його жителів православні й уніати склали зовсім незначний відсоток⁶. Незадовго до офіційної ліквідації унії в Російській імперії (1839 р.) серед майже 36 000 віленців нараховувалося менше 300 католиків східного обряду.

Мультиконфесійне й поліетнічне Вільно в ранньомодерні часи було „відкритим містом”⁷ і назагал вирізнялося релігійною толерантністю (якщо не брати до уваги епізодичні спалахи насильства в 1591, 1608–1609, 1611, 1639–1640, 1682 рр.⁸). Роль столиці ВКЛ як важливого регіонального осередку в Центрально-Східній Європі зросла за володарювання Сигізмунда III Вази (1587–1632), який активно розвивав балтійський напрям зовнішньої політики Речі Посполитої⁹. Незважаючи на очевидні віровизнавчі

⁴ V. Drėma. *Vilniaus bažnyčios: iš Vlado Drėmos archyvu* / ред. A. Léverienė, A. Mickėvičius, R. Mosiejienė. Vilnius 2008, с. 7–438, 454–526, 565–631, 656–953; D. Frick. *Five Confessions in One City: Multiconfessionalism in Early Modern Wilno // A Companion for Multiconfessionalism in Early Modern World* / ред. T. Saftey. Leiden 2011, с. 423–429.

⁵ Див.: Т. Кемпа. *Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku*. Toruń 2016, с. 43–46, 52–54; J. Maroszek. *Wilno jako Slavia Orthodoxa czy Slavia Unita w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos* / ред. A. Bumblauskas, G. Potašenko. Vilnius 2013, с. 82–86.

⁶ L. Briedis. *Vilnius: City of Strangers*. Vilnius 2008, с. 63.

⁷ Цей термін запровадив: J. Niedźwiedz. *Kultura literacka Wilna (1323–1655): retoryczna organizacja miasta*. Kraków 2012, с. 186, 257–260.

⁸ Приклад таких конфліктів наводить: Т. Кемпа. *Konflikty wyznaniowe w Wilnie*, с. 171–177, 218–237, 259–297, 305–318, 402–420, 497–516, 556–571.

⁹ A. Gil, I. Skoczylas. *Kościół wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: metropolia kijowska w latach 1458–1795*. Lublin – Lwów 2014, с. 174–175.

Віленський монах о. Йосафат (Бражич).
Гравер Олександр Тарасевич, 1680 р.

1	2	3	4	5	6	7
Ієродіаконь Прогасій Богушь, ключникъ	Изъ духовнаго званія Вольнской губернии	35.	Первоначально научамъ обучался в Ковельскомъ приходскомъ училищѣ. Въ орденѣ обучался славянскому чтенію, обрядамъ и нравоучительному богословію въ Почаевскомъ монастырѣ съ 1826. года	Вступилъ въ орденъ 1825. апрѣля 25. Постриженъ въ монахи 1830. октября 26. Посвященъ въ ієродіакони 1837. года мая 9. дня. Съ 1826. года по 1831. годъ въ Почаевскомъ монастырѣ бывалъ помощникомъ ключника, эконома монастырскаго, и ризничего попеременно. С 1831. по 1834. годъ въ Любарскомъ монастырѣ, съ того по 1837. годъ въ Бытенскомъ монастырѣ, съ того по сіе время остается въ должности ключника въ Виленскомъ г[реко]-у[ниатском] монастырѣ		Пользуется доходомъ монастырскаго фундуша, из коего получаетъ въ годъ монашескаго жалованья обыкновеннаго 22. р[убля] 50. коп[еек] сереб[ромъ], а за обязанность ключника 10. р[ублей] сереб[ромъ]
			въ Тороканяхъ съ 1824. по 1825. год, а съ того по 1828. въ Жировицахъ обучался логикѣ, немецкаму и російскому языкамъ. Въ б[ывшем] Виленскомъ императорскомъ университетѣ занимался предметами литературы съ 1828. по 1829. годъ	опять въ Виленскомъ уѣздномъ базилянскомъ училищѣ		

LXIA, f. 1178, ар. 1, б. 91, л. 37–50. Чернетка. Рукопис. Мова російська.

Перелік ілюстрацій

- Сучасна панорама історичної частини Вільна від вул. Василіянська (Vasilijonų) (з міськими мурами, Острою брамою, каплицею римо-католиків з чудотворною іконою Остробрамської Богородиці, латинським храмом Св. Терези і монастирем оо. кармелітів, православною церквою й обителлю Св. Духа та василіянським монастирським комплексом Пресв. Трійці. *Фотограф Марюс Йовайша, 2007 р.* 5
(репр. за: M. Jovaiša. *Neregėta Lietuva: [fotoalbumas].* Vilnius 2007, с. 26)
- Віленський монах о. Йосафат (Бражич). *Гравер Олександр Тарасевич, 1680 р.* ...21
(Biblioteka Narodowa w Warszawie, G.55/Sz.6 // [Інтернет-ресурс], <https://polona.pl/item/perillustri-reverendissimo-domino-josaphat-brazyc-patroni-iosaphat-sancti,Nz13MjQw/0/#info:metadata>, 2017-09-04)
- Відкриття елементів давньої кладки й оздоблення вежі храму Пресв. Трійці у Вільнюсі після реставраційних робіт 2016–2017 рр. *Фотограф Сальвіюс Кулявічюс, 2017 р.* 29
(Особистий архів Сальвіюса Кулявічюса, м. Вільнюс)
- Ікона трьох віленських мучеників – свв. Антонія, Йоана і Євстафія. *Художник Іван Хруцький, 1850–1851 рр.* 43
(Lietuvos dailės muziejus, Vilnius, LDM, T 547)
- Божественна Літургія за православним обрядом (ймовірно, за участі київського митрополита Григорія (Цамблака)) під час Вселенського собору в Констанці (1414–1418). *Автор невідомий, бл. 1460 р.* 55
(Репр. за: Ulrich von Richental. *Chronik des Constanzer Concils.* Swabia 1460, f. 276 / New York Public Library, Spencer Collection of Illustrated Books, Ms. 32, f. 276 / *The New York Public Library Digital Collections*, [Інтернет-ресурс], <https://digitalcollections.nypl.org/items/89a54557-b081-dabc-e040-e00a18066f70>, 2017-09-04)
- Князь Костянтин Острозький (бл. 1460–1530) – переможець битви під Оршею, фундатор мурованого Віленського храму Пресв. Трійці. Фрагмент батальної картини. *Художник Ганс Крель (?), 1524–1530 рр.* 69
(Репр. за: MNW, MP 2475 / *Muzeum Narodowe w Warszawie. Digital*, [Інтернет-ресурс], http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=22739&show_nav=true, 2017-09-04)

- Кириличні друковані видання, опубліковані у Вільні: а) *Євангеліє 1575 р.*, надруковане Петром Мстиславцем (фрагмент; св. апостол Лука і перша сторінка); б) *„Мала подорожня книжка” 1522 р.* друкарні Франциска Скорини (титольна сторінка Псалтиря); в) *„Грамматика словенска”* Лаврентія Зизанія 1596 р. друкарні віленського братства Пресв. Трійці 79
(Репр. за: VUB RSS, Rk-54 / *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500: [virtuali paroda]*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, [Інтернет-ресурс], <http://web1.mab.lt/skorina/portfolio/po-skorinos/vub-sv-apast/>, 2017-09-04; Det Kongelige Bibliotek / *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500: [virtuali paroda]*, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2017, [Інтернет-ресурс], <http://web1.mab.lt/skorina/portfolio/skorina-ir-lietuva/kb-mazoji-kk-psalmyno-ant/>, 2017-09-04; *Гісторыя беларускай кнігі*, т. 1 / ред. М. В. Нікалаева, Мінск 2009, с. 192)
- Зображення київського митрополита Йосифа (Солтана, 1507–1522) в Супрасльському монастирі. *Автор невідомий, 1864 р.* 85
(Репр. за: *54 фотографіи Супрасльскаго монастыря: [fotografijų rinkinys]*, [Вільна: Русская фотография в Вильне], 1864, іл. 53 / VUB RS, f. 82, b. 2303/51 / *Vilniaus universiteto biblioteka. Skaitmeninės kolekcijos*, [Інтернет-ресурс], www.atmintis.mb.vu.lt/kolekcijos/VUB01_000385599, 2017-09-04)
- Моці віленського архимандрита і київського митрополита Макарія (†1497) у Володимирському кафедральному соборі в Києві. *Фотограф Степан Альмес, 2017 р.* 91
(Приватний архів Степана Альмеса)
- Зображення Віленського храму Пресв. Трійці на панорамі столиці ВКЛ. *Автор Томаш Маковський, початок XVII ст.* 95
(Репр. за: A. Jankevičienė. Dviejų stilių sintezė XVI a. Vilniaus cerkvių architektūroje // *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gotika: sakralinė architektūra ir dailė* / ред. А. Jankevičienė. Vilnius 2002, с. 172 (іл.12) / *Lituanistika. Duomenų bazė*, [Інтернет-ресурс], <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2002~1367155981326/DS.002.0.01.ARTIC>, 2017-09-04)
- Портрет київського митрополита Іпатія (Потія, 1600–1613). *Автор невідомий, XIX ст. (копія)* 107
(Репр. за: MNW, 130192 / *Muzeum Narodowe w Warszawie. Digital*, [Інтернет-ресурс], <http://cyfrowe.mnw.art.pl/dmuseion/docmetadata?id=17013>, 2017-09-04)
- Рака з мощами блаженного Йосафата Кунцевича. Скарбниця Вільнюської латинської катедрі. *Бл. 1705–1712 рр. Автор невідомий* 117
(Važnytinio paveldo muziejus, BPM BP-10)
- Портрет київського митрополита Йосифа (Веляміна Рутського, 1613–1637). *Автор невідомий, XIX ст.* 127
(Lietuvos dailės muziejus, Vilnius, LDM, T 4158)

- Запис у „*Лом’янику*” Жировицького василіянського монастиря про осквернення тлінних останків патріарха Ігнатія та митрополита Йосифа (Веляміна Рутського) в роки московської окупації Вільна. *Середина XVIII ст., фрагмент* 137
(LMAVB RS, f. 19-91, l. 33)
- Портрет київського митрополита Гавриїла (Коленди, 1665–1674). *Автор невідомий, 30-ті рр. XX ст. (копія)* 149
(НМЛ. Відділ давнього українського мистецтва)
- Трактат „*Obrona monastyra wileńskiego...*” („*Захист Віленського монастиря...*”). 1702 р., титольна сторінка 167
(Репр. за: [Jan Olszewski]. *Obrona monastyra Wileńskiego cerkwi Przenajświętszey Trojcy, y zupełna informacya przez wielebnych oo. bazylianow wileńskich unitow przy teyże cerkwi zostających...* Wilno 1702 [титольна сторінка] / LMAVB RSS, L-18-2-244, p. 1)
- План Віленської юридики київського митрополита, 1672 р. 177
(Архів СПБІИ, кол. 52, оп. 1, д. 206, л. 1 об. – 2 / *Vilniaus miesto planai* / ред. І. Тамошіупніенė, В. R. Vitkauskienė, А. Žilevičiūtė. Vilnius 2016, с. 35 (іл. 5)
- Інвентарний опис Біличанського маєтку Віленського монастиря Пресв. Трійці. 1725 р., фрагмент 191
(НМЛ, РкЛ-581, арк. 159)
- Портрет бурмістра Вільна Ігнатія Дубовича (†1641) – одного з ктиторів Святотроїцького унійного монастиря і василіянського храму. *Автор невідомий, XVII ст.* 199
(Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius, LNM, T 1032)
- Вид на василіянський храм Пресв. Трійці з Рагушної площі Вільна, XVIII ст. *Художник Юзеф Пешка, 1797 р.* 209
(Репр. за: VUB Grafikos kabinetas, PeszJ IID-1 / *Vilniaus universiteto bibliotekos istoriniai rinkiniai*, 1998, [Інтернет-ресурс], www.eparodos.mb.vu.lt/vub_istoriniai_rinkiniai/grafika/peska/ppeska3.htm, 2017-09-04)
- Віленська церква Св. Духа (кінець XVI ст.) – діяльний осередок православних у столиці ВКЛ. *Літографія за аквареллю Івана Трутнева, 1865–1869 рр.* 215
(П. Н. Батюшков. *Памятники русской старины в западных губерниях империи*, т. 5: *Вильна. 18 рисунков: [альбом]*. Санкт-Петербург 1870, іл. 14)
- Брама і храм ансамблю Пресв. Трійці у Вільні на початку XX ст. *Автор невідомий, 1903 р.* 221
(Репр. за: Вільна. Свято-Троїцький Монастырь [листівка]. Wilna 1903 / LMAVB, Atv. 103-956)

- Портрет литовського митрополита Йосифа (Семашка, 1840–1868). *Автор невідомий, початок ХХ ст. (копія твору Івана Хруцького)* 227
(Lietuvos dailės muziejus, Vilnius, LDM, T 4482)
- Медаль, приурочена „возз’єднанню” греко-уніатів з Православною Церквою: „Перемога православ’я 25 березня 1839”, „Відторгнуті насиллям (1596), возз’єднані любов’ю (1839)” (аверс і реверс). *Художник Павло Уткін, бл. 1839 р.* 233
(Репр. за: Награды императорской России 1702–1917 гг., [Інтернет-ресурс], <http://medalirus.ru/stati/medal-na-voossoedinenie-uniatov-s-pravoslavnoyu-tserkovyu.php>, 2017-09-04)
- Найраніше відоме зображення Йосафата Кунцевича. *Автор невідомий, бл. 1624 р.* 243
(Репр. за: [Leon Kreuza]. *Kazanie o swiqtobliwym zuwoćie y chwalebney śmierci Przewielebnego w Bodze oycsa Iosaphata Kuncewicza, Arcybiskupa Polockiego, Witebskiego y Mścisławskiego w cerkwi Cathedralney Polockiey przy depozyciey ciała iego odprawowane...* Wilno 1625 / LMAVB RSS, XVII-101-10)
- Ілюстрований опис подвижництва св. Йосафата Кунцевича у Віленському монастирі Пресв. Трійці в панегіричному творі „Символічні образки” Анджея Млодзяновського. *Автор Томас Шнопсас, бл. 1675 р.* 253
(Репр. за: [Andreas Młodzianowski]. *Icones symbolicae vitae et mortis B. Josaphat martyris Archiepiscopi Polocensis, expressae et Perillustri Domino...* Vilnae 1675, f. C2r / Polska Akademia Nauk, Biblioteka Kornicka, sygn. 11171 / *Wielkopolska biblioteka cyfrowa*, [Інтернет-ресурс], www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F369278%2Fdirectory.djvu&p=45, 2017-09-04; там само, f. C4r / www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F369278%2Fdirectory.djvu&p=48)
- Портрет київського митрополита Кипріяна (Жоховського, 1674–1693). *Автор невідомий, бл. 1680 р.* 263
(Репр. за: Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь / *Magnus Ducatus Lithuaniae*, 2013, [Інтернет-ресурс], www.mdl.projektas.vu.lt/thesaurus/idealiosios-kolekcijos/portretu-galerija, 2017-09-04)
- Печатка Віленського братства Пресв. Трійці на документі 1589 р. 273
(Репр. за: РНБ СПб ОР, 1.2.9 / А. Цітоў. Пячаткі старажытнай Беларусі. Мінск 1993, с. 40)
- Лист київського митрополита Михайла (Рагози) до Віленського магістрату, в якому він просить зацікавитися монастирем Пресв. Трійці. 1595 р., фрагмент з архиерейською печаткою 273
(VUB RS, f. 69, b. 9248)

- Устав („Інструкція”) Віленського жіночого монастиря Пресв. Трійці з автографом черниці Констанції (Сленської), титульна сторінка, 1742 р. 283
(ЛННБ ВР, ф. 3, спр. 576, арк. 3)
- Титульна сторінка унійного Службника, виданого Віленською василіянською друкарнею. *Художник Леонтій Тарасевич, 1692 р.* 293
(Репр. за: Леітоургікон си есть службникъ съдержашъ в себе почину с[вят]ыя Восточныя Ц[е]ркви Литургіи, іже въ с[вя]тыхъ отецъ нашихъ Іоана Златоустаго, Василя Великаго, и Григорія Двоеслова Папы Римскаго, съ всеми службами, Недельными и Праздничными... Вильна 1692 / Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK VIII-XVII.221A / *Malopolska Digital Library*, [Інтернет-ресурс], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82970>, 2017-09-04)
- Сторінка інвентарного опису друкарні Віленського василіянського монастиря Пресв. Трійці, 1709–1710 рр. 303
(ÖNB Wien, cod. SN-3845, p. 35 v.)
- Надгробна плита віленського бурмістра Афанасія (Анастаса) Браги (†1576) і його сина Антонія Браги (†1580) у Вільнюському храмі Пресв. Трійці. *Автор невідомий, кінець ХVI ст.* 313
(Особистий архів Сальвіюса Кулявічюса, м. Вільнюс)
- Чудотворна Віленська ікона Матері Божої Одигітрії (ХV ст.). *Літографія, друга половина ХIX ст.* 321
(Репр. за: П. Н. Батюшков. Памятники русской старины, іл. 13)
- Святотроїцький храм у Вільні після реконструкції ХIX ст. *Літографія за аквареллю Івана Трутнева 60-х рр. ХIX ст.* 329
(П. Н. Батюшков. Памятники русской старины, іл. 12)
- Надгробна плита Варвари Скуміної-Тишкевич (Нарушевичової, †1627) у Віленському храмі Пресв. Трійці. *Автор невідомий. Майстерня Костянтина і Якова Тенкалів, 20–30-ті рр. ХVII ст.* 335
(Фотограф Алоїзас Петрашюнас, 2011 / [Unikalus objekto kodas 27316], *Kultūros vertybių registras*, іл. 82)
- Вигляд кriptи із захороненнями на початку досліджень. *Фотограф Юлюс Калінскас, 2015 р.* 339
(Репр. за: V. Grigaliūnaitė. Po Vilniaus bažnyčia – XVII–XVIII a. kriptas su šimtu vienuolių, parapijiečių ir geradarių palaikų // *15min.lt*, іл. 2, [Інтернет-ресурс], www.15min.lt/naujiena/aktualu/istorija/po-vilniaus-baznycia-xvii-xviii-a-kripta-su-simtu-vienuoliu-parapijieciu-ir-geradariupalaiku-582-527770#_, 2017-09-04)
- Поховальні написи на домовинах, ХVIII ст. *Фотограф Юстіна Козакайтє, 2015 р.* 341
(Репр. за: A. Kuncevičius. *Vilniaus bazilijonų statinių ansamblio (681) švč. Trejybės bažnyčios (27316), Vilniaus m. sav., Vilniaus m., Aušros Vartų g. 7B, 2015 metų archeologinių žvalgymų ataskaita*. Vilnius 2015)

- Знахідки у крипті. Зразки хрестиків, XVIII ст. *Фотограф Вітауте Лукишенене, 2015 р.* 345
(Репр. за: A. Kuncėvičius. *Vilniaus bazilijonų statinių ansamblio (681) Švč. Trejybės bažnyčios (27316), Vilniaus m. sav., Vilniaus m., Aušros Vartų g. 7B, 2015 metų archeologinių žvalgymų ataskaita.* Vilnius 2015)
- Медальйон із зображеннями єзуїтського святого Франциска Ксав'єра, XVIII ст. *Фотограф Вітауте Лукишенене, 2015 р.* 349
- Медальйон із зображенням св. Катерини Александрійської, XVIII ст. *Фотограф Вітауте Лукишенене, 2015 р.* 349
(Репр. за: A. Kuncėvičius. *Vilniaus bazilijonų statinių ansamblio (681) Švč. Trejybės bažnyčios (27316), Vilniaus m. sav., Vilniaus m., Aušros Vartų g. 7B, 2015 metų archeologinių žvalgymų ataskaita.* Vilnius 2015)
- Парамани з елементом східного і римо-католицького хреста, XVIII ст. *Фотограф Вітауте Лукишенене, 2015 р.* 349
(Репр. за: A. Kuncėvičius. *Vilniaus bazilijonų statinių ansamblio (681) Švč. Trejybės bažnyčios (27316), Vilniaus m. sav., Vilniaus m., Aušros Vartų g. 7B, 2015 metų archeologinių žvalgymų ataskaita.* Vilnius 2015)
- Віленська Святотроїцька гора. *Фотограф Романас Раулінайтис, 2006 р.* ... 359
(Приватний архів Романаса Раулінайтиса)
- Сучасний вигляд на простір і спадщину старого „Civitas Ruthenica” у XXI ст. *Фотограф Марюс Йовайша, 2007 р.* 373
(Репр. за: M. Jovaiša. *Neregėta Lietuva: [fotoalbumas].* Vilnius 2007, с. 28)
- Лист великого князя литовського і короля польського Сигізмунда III членам Віленського магістрату про номінацію Самійла (Сінчила) архимандритом Святотроїцького монастиря, 16 листопада 1605 р. 391
(Архів СпБІИ, кол. 52, оп. 1, д. 344, л. 91)
- Скарга настоятелів василіянських монастирів (у т. ч. віленського ігумена о. Пахомія (Оранського)) в Новгородському гродському суді на негідну поведінку одного з єромонахів Жировицької обителі. 10 травня 1630 р. 405
(Архів СпБІИ, кол. 52, оп. 2, картон 12, № 10/6, л. 1)
- Верхня палітурка литовськомовного молитовника для прочан „*Kiales križaus pona musu Jezusa Chrystusa, arba Kalwarya stacyu kieturolikas...*”, виданого Віленською василіянською друкарнею в 1819 р. 427
(VUB RSS, Lr-1043)
- Одна зі сторінок інвентарного опису друкарні Віленського монастиря 1709–1710 рр. 443
(ÖNB Wien, cod. SN-3845, p. 35 v.)

- Одна зі сторінок протоколу опитування візитатором ченців монастиря. 1742 р. 465
(ÖNB Wien, cod. SN-2799, p. 73 v.)
- Портрет київського митрополита Лева (Кишки, 1714–1728). *Автор невідомий, XIX ст.* 477
(LNM, T 1686)
- Перша сторінка інвентарного опису монастиря 1774 р. 489
(Архів СпБІИ, кол. 52, оп. 1, д. 297, л. 1)
- Опікун і меценат монастиря Пресв. Трійці у Вільні Ян Скумин-Тишкевич (бл. 1572–1642) – фундатор каплиці Скуминів. *Автор Конрад Гьотке, бл. 1642 р.* 503
(Репр. за: Alexy Dubowicz. *Wyprawienie osoby, którą od Boga wziął i na theatrum swiata szczęś liwie odprawił Jaśnie Wielmożny Jego Mość Pan Janusz Skumin Tyszkiewicz...* Wilno 1642 / *Гісторыя беларускай кнігі*, т. 1 / ред. М. В. Нікалаева. Мінск 2009, с. 199)
- Ікона „Христос Пантократор” у Віленському храмі Пресв. Трійці. *Художник Іван Хруцький, 1850–1851 рр.* 521
(LDM, T 916)
- Грамота великого князя литовського і короля польського Сигізмунда Августа про номінацію віленського бурмістра Федора Яцковича-Велковича архимандритом Святотроїцького монастиря. 1567 р. 537
(Архів СпБІИ, колл. 52, оп. 1, ед. хр. 344, л. 64)
- Панегіричний портрет великого князя литовського і короля польського Яна III Собеського в унійному Службнику (видання Віленської василіянської друкарні). *Художник Леонтій Тарасевич, 1692 р.* 565
(Репр. за: Леітоургікон си ест службникъ сдержашъ в себе почину с[вят]ыя Восточныя Ц[е]ркви Литургіи, іже въ с[вя]тыхъ отецъ нашихъ Іоана Златоустаго, Василя Великаго, и Григорія Двоеслова Папы Римскаго, съ всеми службами, Неделными и Праздничными... Вильна 1692 / Muzeum Narodowe w Krakowie, MNK VIII-XVII.221A / *Malopolska Digital Library*, [Інтернет-ресурс], <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82970>, 2017-09-04)
- Антимінс вівтаря Св. Онуфрія з Віленського храму Пресв. Трійці, створений за рисунком Франциска Смуглевича. Мідна гравюра, 1789 р. 583
(LDM, G 756/a.)
- Титульна сторінка трактату єзуїта Петра Скарги „Пересторога для грецької віри Русі на трени і лямент Теофіла Ортолога”. Краків, 1610 р. 605
(Репр. за: [Piotr Skarga], *Na Threny Y Lament Theophila Orthologa, Do Rusi Grecckiego Nabożeństwa...* Krakow 1610 / BJ, St. Dr. 53784 I / *Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa. Uniwersytet Jagielloński*, [Інтернет-ресурс], <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=374284>, 2017-09-04.)

- Сучасний інтер'єр Вільнюського храму Пресв. Трійці. *Фотограф Сальвіюс Кулявічюс, 2017 р.* 659
(Особистий архів Сальвіюса Кулявічюса)
- Перша сторінка протоколу візитації монастиря 1795 р. 705
(ÖNB Wien, cod. SN-3849, p. 367)
- Надгробна плита ігумені Віленської жіночої обителі Пресв. Трійці Констанції (Єленської) та її сестри Рахилі в монастирському храмі. *Автор невідомий, 50-ті рр. XVIII ст.* 727
(Особистий архів Сальвіюса Кулявічюса)
- Колишній монастир і храм Пресв. Трійці у Вільні на початку XX ст. *Фотограф Ян Булгак, 1913–1915 рр.* 769
([Vilnius: J. Bulhako foto-atelje, 1913–1915] / LMAVB, SFg-2403-5)
- Портрет митрополита Йосафата (Булгака, 1817–1838). *Художник М. Казакевич, 1843 р. (Копія твору Івана Хруцького)* 783
(LDM, T 408)
- Дереворит із зображенням храмової ікони Пресв. Трійці, перенесеної після 1597 р. з василіянської монастирської церкви до православної церкви Святого Духа у Вільні. 1625 р. 909
(Репр. за: Józef Bobrykiewicz. *Kazanie na znamenity pogrzeb Wielmożnego Pana Jego Mości Bohdana Martimiana Ogińskiego z Kozielska, podkomorzego trockiego. Wilno 1625* // Фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України)

AT CULTURAL CROSSROADS: THE HOLY TRINITY SHRINE AND MONASTERY IN VILNIUS

Lithuania's geographical location in the Eastern Baltic region at the civilizational intersection – first between paganism (Lithuanians, old Prussians and Yatvingians (Sudovians)) and Christianity (Varangians and Slovenians), and, from the late fourteenth century onwards, between Latin rite Lithuanian Catholics and Greek rite Orthodox Ruthenians – determined the emergence in Vilnius (Vilno) of the *Slavia Orthodoxa* organizational institutions of the Byzantine tradition (first of the Kyivan Metropolitanate, and since the fourteenth century – of the Lithuanian Metropolitanate). One of the oldest centers of religious cult in the capital of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) was the Monastery of The Holy Trinity. According to hagiographic narration, it was built where the first Lithuanian Christian martyrs (alongside with the Franciscan friars) – Saints Anthony, John and Eustathius suffered for their faith. A church was erected there in 1374. It was located on the outskirts of the densely populated Ruthenian district of Vilnius (Vilno) known as „*Civitas Ruthenica*”. During the fifteenth century, a monastery was established near it, which, at the turn of the century, was already headed by an archimandrite – a fact that indicated the importance and prosperity of the monastery. The engagement of this Orthodox monastic brethren into the inner workings of the Kyivan Metropolitanate is testified by the fact that archimandrite Macarius became the head of the Ruthenian Church in 1495. Since the early sixteenth century, the monastery becomes clearly recognizable in the public space of the city. This was primarily due to the endowment made by Duke Konstantinas Ostrogiškis (Kostiantyn Ivanovych Ostroz'kyi) who in 1514 built a stone temple of the monastery as a *votum* for the Lithuanian victory over the Muscovite army in the battle of Orsha.

During the sixteenth century, the Orthodox monastic community underwent political and legal legitimization along the lines then in force in the GDL. Enjoying the „right of the patronage” (*ius patronatus*), the Grand Duke became the chief patron of the Holy Trinity Monastery; occasionally, he would delegate his prerogatives as *ktytor* to the magistrate of Vilnius (Vilno), the Orthodox

metropolitan, or Lithuanian magnates. The challenges provoked by the Protestant Reformation and the processes of the renewal of the Kyivan Metropolitanate during the late sixteenth – early seventeenth centuries turned the Holy Trinity Monastery and its temple into an important cultural and religious center of the Ruthenian Vilno, as much as into a full-fledged partner of the inter-confessional dialogue within the Polish-Lithuanian state. Especially active during that time was the prosperous and influential Brotherhood of the Holy Trinity which initiated Cyrillic book-printing and Orthodox education in the GDL capital.

The ideas of unity between the Eastern and Western Churches, popular among some parts of the GDL spiritual and political elite and institutionalized in 1439 by the Council of Florence, turned out to be one of the precursors of the 1596 Union of Brest. Since the early seventeenth century, the Monastery in Vilnius (Vilno) has become the heart of the new Ruthenian Uniate community. When vibrant Juozapas Benjaminas Rutskis (Josyph Veliamin Rutski), a former Calvinist with a brilliant western education, entered the monastery, and was followed by the charismatic Juozapatas Kuncevičius (Josaphat Kuntsevych) who laid foundations for the spiritual renewal of the monastic life within the Uniate Church, then, in 1617, it became feasible to organize these monks into the Order of St. Basilus the Great. Since then and up to the mid-eighteenth century, the Holy Trinity monastery has also served in the role of a „seminary” for the whole Kyivan Metropolitanate: nearly half of all of Vilnius (Vilno) archimandrites and hegumens later became bishops and metropolitans, and the majority of them held key positions in the Basilian Order. It is here in Vilnius (Vilno), that the ethno-confessional identity of *Slavia Unita* begins to take shape, and it is owing to local Basilians that the ritual, societal, cultural practices of the Ruthenian Uniates began to spread across GDL lands.

The Basilian model of Ruthenian monasticism formed within the Holy Trinity Monastery envisaged a combination of the eastern Byzantine and western Latin piety – an ascetic contemplative life of the Orthodox monks and an active cultural, religious and social engagement into the society of those times, typical of the Roman Catholic orders and congregations (as exemplified most graphically by the Jesuits). Josyph Rutski’s reform was a real turning point in the activities of the Vilnius (Vilno) Basilian monks, as it, figuratively speaking, turned their face back to the city. The traditional monastic lifestyle, as it seems, continued to be practiced only by the „highly esteemed ladies” – the nuns of the female Holy Trinity monastery who were also serving God according to the Ruthenian rules of St. Basil the Great, but even they, in view of the elite noble origin of many of them, maintained quite intensive social, economic, cultural and educational relationships with the „world”.

In the seventeenth–eighteenth centuries, the male monastery underwent a process of increasing integration within the public space of the GDL capital city,

a development that reflected a deep interpenetration of the sacred and the secular, the cross-cultural influences between the monastic and civic communities. At the same time, the monastery retained its character as a special sacred place where one could come across examples of highly spiritual life, Christian perfection and faithfulness to Christ as visualized by means of the „signs of time” of Vilnius (Vilno) baroque style (Trinity Gate by Johann Christoph Glaubitz, church interior with its iconostasis, side altars and numerous icons, etc.). Daily services of common worship (Breviary), ascetic practices of the monks, and daily prayers for the Grand Duke and the King, members of the magistrate and the whole city, ktetors and benefactors made everyone, within the multi-voiced Northern Jerusalem, feel „at home” in the Monastery of the Holy Trinity. And the healings obtained by the mediation of the miracle-working icon of Theotokos in Vilnius (Vilno), as well as the relics of saint martyrs and God’s wonderworkers, tombs of the city residents and nobility inside the crypt of the church, the relics of the most blessed Juozapatas Kuncevičius (Josaphat Kuntsevych) – all these contributed to the formation of the extraordinary cultural and spiritual aura of the Holy Trinity hill, attracting Ruthenians, Lithuanians and Poles.

Due to the activity of the Holy Trinity Parish and Brotherhood, Printing House and Public School with its Dormitory, the Basilian Monastery was gradually entering the social and cultural space of the GDL capital as its integral element. As the owner of huge landed estates in three voivodeships, considerable amount of residential accommodations in the city (stone houses, „pliatzes” and kitchen gardens) and a rather big financial capital, the monastery turned into an active stakeholder of economic relations of those times. All this contributed to turning the Basilians into „public people” of Vilnius (Vilno). This kind of socialization is testified by the presence of Uniate monks in the urban ceremonial discourse, – they participate in numerous processions and solemnities, organizing them by themselves (a bright example here can be the triumphant adoration of the relics of the most blessed Juozapatas Kuncevičius (Josaphat Kuntsevych) in 1667). Furthermore, in the seventeenth–eighteenth centuries the Holy Trinity Monastery represented the Ruthenian community in Vilnius (Vilno) by defending the interests of the Uniate city residents in the magistrate and territorial courts, the Lithuanian Tribunal and city guilds. The Basilian monastery was also taking care of local Uniate parishes, brotherhoods and hospitals.

Cultural integration of the Holy Trinity monastic community and its institutions into the motley, multi-ethnic and multi-confessional mosaic of Vilnius (Vilno) and the whole GDL was, in fact, the main premise for the meeting, on the borderlands of the Baltic region, of the Ruthenian (Ukrainian-Belarusian) East and the Lithuanian West. This contributed to the convergence of various „civilizational circles” and gave birth to new regional identities. Their identity was constructed not only on the consolidation of one’s „native” identity within

a closed cultural ghetto but also on the creative reworking of a „foreign” one. This provided an opportunity, within that society, for „adapting without assimilation”. This particular *Lithuanian model* of the new cultural and religious identity of the Uniate Church was first worked out in Vilnius (Vilno) and it provided the GDL Ruthenians with solid identity markers. This Lithuanian version of *Slavia Unita* provided a pattern for shaping the contemporary Catholic face of the Basilian Order and of the whole Kyivan Metropolitanate.

This new cultural and religious program of *Slavia Unita* in Vilnius (Vilno) was created first of all within the system of „codes” of the Polish Latin culture, as well as in accordance with the patterns, borrowed directly from Rome’s papal colleges, where the bulk of future inmates of the Basilian monastery obtained their theological education and received their worldview formation. In fact, we are talking here about the emergence of a specific Basilian mentality – *paposlavism* (the term coined by Alexander Naumov). Within its boundaries, loyalty to the Polish-Lithuanian state meant fidelity to the Roman Apostolic See. The Monastery of the Holy Trinity turned out to be deeply rooted in the Sarmatian culture of the times, Vilnius (Vilno) urban society and the social life of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which, in a broader context, can be viewed as a result of confessionalization, modernization and occidentalization of the Uniate Ruthenians. The external manifestation of these processes could be observed in the gradual penetration of Polish and Latin languages to everyday life, educational activities, monastery administration and liturgical practice of the monastery where the two languages not only served the professional needs of the public sphere, but also played a social function of communication with the „world”.

At the same time, under the influence of the Enlightenment discourse of the time and the ideas of European Renaissance, Vilnius (Vilno) Basilians contributed to the development of Lithuanian national culture. Thus, in 1794 their Printing house published in Lithuanian language a patriotic homily by Rev. Mykolas Karpavičius (Karpowicz) *Kozonius ant gailingo atprovijimo pagrabo*, and in 1811 one of the Vilnius (Vilno) monks – Alexander Butkevych, the future hegumen of the Holy Trinity Monastery, edited a book of Latin Grammar and a Lithuanian-Polish dictionary *Kalbriedą Lietuviškay Lenkiszka Ležuwie mieleyšnieme Zemayciu*. The Basilian Printing house in Vilnius (Vilno) was publishing high-quality and competitive products in various languages – Latin, Polish, Church Slavonic, „plain” Ruthenian and Lithuanian. During the period of 1760–1800 alone, this Printing house issued up to 172 publications. In the second half of the eighteenth century – the first half of the nineteenth century the Uniate monks were so successful in taking care of Lithuanians in the city of Padubysis (by setting up a primary, and, later on, a full-circle theological school for teaching local youth) that soon this settlement was renamed in honour of Basilian fathers thus coming to be called Bazilijonai.

Unlike the Pokrovska (Ruthenian) province formed in Ukrainian lands of the Polish Crown, the structure of the Uniate identity of the Lithuanian Basilians was dominated by the elements of Latin confessional emblematics (Eucharistic adoration, papal indulgences, para-liturgical veneration, recited services, etc.). They also evidently prevailed over the „Ruthenian antiquities” and were rather limited in accepting the Orthodox culture of those times (we are talking here primarily about the Vilnius (Vilno) Holy Trinity monastery) and, in a wider sense, the eastern Christian tradition. This peculiarity of the Lithuanian Basilians is partially due to the circumstances that the Monastery of the Holy Trinity in Vilnius (Vilno), its monks and parishioners, as well as the social institutions under their control, did not have such tense relations with Roman Catholics as, let us say, Uniate Ruthenians in Lviv, Peremyshl and Kholm eparchies, where they would be facing the policy of *cultural imperialism* from the side of the local Latinized residents (*latinnyks*).

In general, the ethnic and religious identity of Vilnius (Vilno) Basilians, ambivalent in its nature though it was, was evidently inclined to Lithuanian local patriotism and to recognition of the *Res Publica* of Both Nations as a Greater Motherland into which the Uniates included also the Smaller Motherland – Rus’. In the GDL capital, where the parish network of the Uniate Church was reduced to a few churches and the number of Ruthenians considerably declined, the local model of *Slavia Unita* faced a threat of being turned into a regional version of Latin culture of the Polish-Lithuanian state. On the other hand, despite a lengthy cultural dialogue, contacts in everyday life and a centuries-long experience of neighborhood, the two main ethno-confessional Vilnius (Vilno) communities – Latin (Lithuanian-Polish) and Ruthenian – for a long time were developing separately, and the mental map of the city residents, as well as the social and cultural practices of the time, preserved the division of the city into *Latin* and *Ruthenian* districts. Due to their origin, social and personal connections and the memory of shared ancestors, local Ruthenians were creating a relatively consolidated ethnic group. Thus, in the general urban space of that time, the Monastery of the Holy Trinity remained a representative of the Ruthenian community of Vilnius (Vilno) embracing the Orthodox, the Uniates, in this way forming bi-confessional „face” of the unified Ruthenian ethnic group (contemporary Belarusians and Ukrainians).

The status of Basilian Order and the Holy Trinity Monastery considerably worsened after the Partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian occupation of Vilnius (Vilna) in 1795. Yet, for some time (up to 1830s), Basilians were successful in preserving their internal autonomy and the established-over-centuries mode of life. In view of the monastery’s significant role in the spiritual and intellectual life of the Vilnius imperial university, tsarist administration was, in general terms, tolerant of the activities of the local

Uniate monastery. The position of the Holy Trinity monks looked contrastingly different as opposed to the destiny of persecuted Basilians in the territories of the Kyivan Metropolitanate placed under Russian control and within Austrian and Prussian dominions. However, after the 1830–1831 uprising and after bishop Josyph (Semashko) had proclaimed a direct control over the Monastery, the future of its inhabitants was decided. Under the new social, cultural, religious and political reality of the Romanov Empire, „voluntary” transition of all Basilian brothers and sisters into Orthodox Church became a sheer formality. Location of the residence of the Orthodox bishop and of the Zhyrovychi seminary within the Monastery, transportation of all Orthodox monks here, and the death of the bulk of the former Uniate monks – all this made it possible to close down the Vilnius (Vilna) monastery in 1865. Further reconstruction of the Holy Trinity Church, according to the project of a Russian architect Nikolai Chagin, was a political act meant to strengthen ideological foundations of the Synodal Orthodoxy in Lithuania, as well as an element of strategic course directed to building in Vilnius (Vilna) a Russian social and cultural segment by incorporating into it the legacy of the Greek Uniates.

* * *

After a long period of oblivion, the Holy Trinity Monastery and its Shrine, unexpectedly for many, revived in the independent Lithuania as a continuation of the GDL traditions in modern times. The Holy Trinity complex turned into a unique place of historical and cultural memory, not only for Ukrainians and Lithuanians, but also for Belarusians, Poles and Russians. Despite of rampant nationalization of historiographies in the states of the former Warsaw pact, and the prevalence of an ethnocentric approach to the interpretations of the shared past, the spiritual and cultural legacy of the monastery on the Trinity Hill, presented with a critical approach in our collective monograph, can become a fruitful avenue for modern research model for the sake of study and improved articulation of GDL traditions in Belarus and Ukraine, as well as for the better awareness of the contribution of the *Ruthenian faith* (in particular *Civitas Ruthenica* in Vilnius) to the formation of the contemporary civilizational face of Lithuania.

KULTŪRŲ KRYŽKELĖ: VILNIAUS ŠVČ. TREJYBĖS ŠVENTOVĖ IR VIENUOLYNAS

Lietuvos lemtis būti civilizacijų sankryžoje – iš pradžių tarp pagonybės ir krikščionybės, vėliau tarp lotynų ir graikų apeigų krikščionybės – lėmė ir Rytų Bažnyčios institucijų atsiradimą Vilniuje. Tai buvo bizantiškosios tradicijos Kijevo, o nuo XIV a. ir Lietuvos metropolija. Vienas iš pirmųjų jos satelitų ir centrų buvo Švč. Trejybės vienuolynas Vilniuje. Hagiografiniai padavimai byloja, kad jis iškilo pirmųjų Lietuvos krikščionių kankinių (prie tokių reikėtų priskirti ir pranciškonų vienuolius) – šv. Antano, Jono ir Eustatijo – nužudymo vietoje. Apie 1374 m. čia iškilo šventovė, tuo metu buvusi už tankiai apgyvendintos rusėniškosios Vilniaus miesto dalies – *civitas Ruthenica*. XV a. prie jos įsikūrė vienuolynas, kuriam amžiaus pabaigoje jau vadovavo arkimandritas, o tai byloja apie reikšmės išaugimą. Vilniaus vienuolynas tapo vienu iš Kijevo metropolijos gyvenimo dalyvių ar veiksmų: 1495 m. jo arkimandritas Makarijus paskirtas Kijevo ir visos Rusijos metropolitu. XVI a. pradžioje vienuolynas jau buvo gerai atpažįstamas viešojoje miesto erdvėje. Prie to prisidėjo ir kunigaikštis Konstantinas Ostrogiškis – 1514 m. jis vienuolyne pastatė mūrinę šventovę kaip votą už Lietuvos kariuomenės pergalę prieš Maskvos kariuomenę Oršos mūšyje.

XVI a. vyko politinis ir teisinis stačiatikių vienuolinės bendruomenės įsitvirtinimas LDK. Didysis kunigaikštis tapo Vilniaus Švč. Trejybės vienuolyno aukščiausiuoju globėju („patronato teisė“, *ius patronatus*), kartkartėmis deleguodamas savo kaip ktitoriaus prerogatyvas Vilniaus magistratui, stačiatikių metropolitui ar Lietuvos didikams. Protestantiškos reformacijos iššūkiai ir Kijevo metropolijos atnaujinimo procesai, vykę XVI a. paskutiniame ketvirtyje – XVII a. pradžioje, vienuolyną ir jo šventovę pavertė reikšmingu rusėniškosios kultūros ir religiniu centru bei visaverčiu tarpkonfesinio dialogo LDK dalyviu. Ypač aktyvi tuo metu buvo turtinga ir įtakinga Švč. Trejybės brolija, tapusi knygų spausdinimo kirilica ir stačiatikių švietimo Vilniuje iniciatore.

Dar iki 1596 m. Brastos bažnytinės unijos tarp dalies LDK dvasinio ir politinio elito buvo populiarios Rytų ir Vakarų krikščionybės vienybės idėjos. XVII a. pradžioje naujos rusėnų-unitų bendruomenės širdimi tapo Vilniaus Švč. Trejybės

и устоявшийся в предыдущие века образ жизни. Царская администрация, не в пример австрийским и прусским властям, преследовавшим базилиан в перешедших под их контроль частях бывшей Речи Посполитой, в общем терпимо относилась к деятельности местной униатской обители. При этом положение виленских базилиан сильно отличалось и от нелицеприятной ситуации их собратьев, всячески ущемляемых на остальных территориях бывшей Киевской митрополии. Ситуация ухудшилась после восстания 1830–1831 гг. и установления епископом Иосифом (Семашко) непосредственного контроля над Виленским монастырем, что сделало возможным формально добровольное обращение в 1839–1840 гг. всех монахов-базилиан и сс. базилианок в православие, ставшее для виленских иноков вынужденной декларацией политической благонадежности. Размещение в Свято-троицкой обители резиденции православного епископа и переведенной сюда из Жировичей семинарии, зачисление в обитель православных и кончина бывших униатских монахов привели к официальному закрытию Виленского монастыря в 1865 г. Последующая реконструкция храма Св. Троицы по проекту русского архитектора Николая Чагина была политическим актом, призванным укрепить идеологические устои синодального православия в Литве, и частью стратегического курса на развитие в Вильне российского социокультурного сегмента путем инкорпорации в него наследия греко-униатов.

* * *

После длительного периода забвения монастырь и храм Пресв. Троицы, неожиданно для многих, возродился в независимой Литве как продолжение традиций ВКЛ в наше время. Свято-троицкий комплекс превратился в важное и, даже, уникальное место исторической и культурной памяти прежде всего для украинцев и литовцев, а также для белорусов, поляков и русских. Несмотря на выразительную национализацию историографии в странах бывшего советского пространства и преобладающий этноцентрический подход в трактовках общего прошлого, духовное и культурное наследие монашеской обители на Троицкой горе, критически представленное в нашей коллективной монографии, может стать привлекательной исследовательской моделью для дальнейшего изучения и представления традиций ВКЛ в Украине и осознанием вклада „русинской веры” (и в частности „*Civitas Ruthenica*” в Вильнюсе) в формирование современного цивилизационного облика Литвы.

АВТОРИ

Вадим Ададуrow, доктор історичних наук, професор
Український католицький університет, Гуманітарний факультет
e-mail: adadurov@ucu.edu.ua

Іван Альмес, кандидат історичних наук
Український католицький університет, Гуманітарний факультет
e-mail: ivanalmes@ucu.edu.ua

Дарюс Баронас (Darius Baronas), доктор, старший науковий співробітник
Інститут історії Литви (Lietuvos istorijos institutas)
e-mail: dbaronas@gmail.com

Альфредас Бумблаускас (Alfredas Bumblauskas), доктор габілітований, професор
Вільнюський університет, Історичний факультет (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas)
e-mail: alfredas.bumblauskas@if.vu.lt

Оксана Вінниченко, кандидат історичних наук, доцент
Український католицький університет, Гуманітарний факультет
e-mail: vinnychenko@ucu.edu.ua

Олег Дух, кандидат історичних наук, доцент
Львівський національний університет ім. Івана Франка, Історичний факультет
e-mail: o_duch@yahoo.com

Генутє Кіркенє (Genutė Kirkiene), доктор, доцент
Вільнюський університет, Історичний факультет (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas)
e-mail: genute.kirkiene@if.vu.lt

Юстіна Козакайте (Justina Kozakaitė), доктор
Вільнюський університет, Історичний факультет (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas)
e-mail: j.kozakaitė@gmail.com

Павло (Михайло) Кречун ЧСВВ, доктор
Монастир в Імстичево Закарпатської провінції Василянського чину
e-mail: mpkrechun@gmail.com

Альбінас Кунчевічюс (Albinas Kuncevičius), доктор габілітований, професор Вільнюський університет, Історичний факультет (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas)

e-mail: a.kuncevicius@gmail.com

Витауте Лукшенене (Vytautė Lukšėnienė), реставратор археологічних пам'яток найвищої категорії

Музей мистецтв Литви, Центр реставрації ім. Пранаса Гудінаса (Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centras)

e-mail: vlukseniene@yahoo.com

Василь (Андрій) Парасюк ЧСВВ, доктор

Монастир у Венгожево Святопокровської провінції Василянського чину

e-mail: andriy-bazyli@hotmail.com.data

Ігор Скочиляс, доктор історичних наук, професор

Український католицький університет, Гуманітарний факультет

e-mail: ihorskoch@ucu.edu.ua

Юліана Тат'яніна, докторант

Український католицький університет, Гуманітарний факультет

e-mail: julioptimistic@ucu.edu.ua

Ігор Тесленко, кандидат історичних наук, доцент

Національний університет „Києво-Могилянська академія”, Гуманітарний факультет

e-mail: bilotyn@ukr.net

Леонід Тимошенко, кандидат історичних наук, професор

Дрогобицький педагогічний університет ім. Івана Франка, Історичний факультет

e-mail: cliotima55@gmail.com

Мінтаутас Чюрінскас (Mintautas Čiurinskas), доктор, старший науковий співробітник

Інститут литовської літератури та етнографії (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas)

e-mail: visasvisas@gmail.com

Мартинас Якуліс (Martynas Jakulis), доктор

Вільнюський університет, Історичний факультет (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas)

e-mail: martynas.jakulis@gmail.com

Рута Янонене (Rūta Janonienė), доктор габілітований, академік

Вільнюська академія мистецтв, Інститут мистецтвознавства (Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institutas)

e-mail: ruta.janoniene@gmail.com

БІБЛІОГРАФІЯ

ДЖЕРЕЛА

а) неопубліковані

Австрійська національна бібліотека у Відні, Відділ рукописів (*Österreichische Nationalbibliothek in Wien, die Handschriftenabteilung*), Series Nova, cod. SN-2798, SN-2799, SN-3838, SN-3845, SN-3847, SN-3849.

Архів Центру культурної спадщини, Вільнюс (*Kultūros paveldo centro archyvas, Vilnius*), f. 5, ap. 1, b. 1908, 2314.

Бібліотека академії наук Литви ім. Врублевських (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*), Atv. 103–956.

Бібліотека академії наук Литви ім. Врублевських, Відділ рукописів (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius*), f. 6, b. 107; f. 7, b. 2271; f. 19, b. 89; f. 22, b. 75; f. 41, b. 21, 22, 81–86, 220–223, 590–591, 811; f. 43, b. 223, 2460.

Бібліотека академії наук Литви ім. Врублевських, Відділ рідкісної книги (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Retų spaudinių skyrius*), L-17/132; L-18/536; L-18/1154, L-18/2-44, LK-19/421, LK-19/523 (4 примірники).

Бібліотека Вільнюського університету, Відділ рідкісної книги (*Vilniaus universiteto biblioteka, Retų spaudinių skyrius*), Nr. 10806/III, IV–22440, IV–23025, BAV D279, Lr-173, Lr-211, Lr-718, Lr-817, Lr-912, Lr-1043, Lr-1107, Lr-1166a, Lr-1181, Lr-6434, Lr-6438, Lr-10245, Lr-10262, Lr-11685, PJ 932.

Бібліотека Вільнюського університету, Відділ рукописів (*Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius*), f. 3, b. 1837; f. 4, b. A-147, A-291, A-429, A-750, A-752, A-755, A-4900, A-4901, A-4906; f. 5, A 50-9131-9135; f. 47, b. 945.

Бібліотека Вільнюського університету, Кабінет графіки (*Vilniaus universiteto biblioteka, Grafikos kabinetas*), PeszJ IID-1.

Бібліотека Каунаського технологічного університету (*Kauno technologijos universiteto biblioteka*), № Bs-83a.

КИЇВСЬКЕ ХРИСТІЯНСТВО

Започаткована у 2013 р. видавнича серія „Київське християнство” представляє наукові результати навчально-дослідної програми Гуманітарного та Філософсько-богословського факультетів Українського католицького університету „Київське християнство та унійна традиція”. Підтримана Синодом Єпископів УГКЦ академічна ініціатива має зміцнити пророчий голос Київської Церкви і сприяти єдності українських Церков Володимирівського Хрещення. Від 2015 р. почав діяти публічний сегмент програми – проект „Соборна Україна та Київська традиція”, який уможлиблює суспільну артикуляцію ідеї Київської Церкви та наголошує на тисячолітньому зв’язку між українською культурою і християнством. Академічним завданням програми є критичне дослідження богословських, канонічних і соціокультурних джерел передання Київської митрополії у ширшому порівняльному контексті універсальних християнських традицій Візантії, латинського Заходу та східних православних спільнот, а також рецепції у слов’янських землях унійної ідеї. Головну увагу програма зосереджує на міждисциплінарному вивченні сформованої на цивілізаційному пограниччі християнського Сходу і Заходу *київської традиції*. В її основу лягли слов’янсько-візантійський обряд (зокрема східна Літургія), оригінальна богословська думка й помісне церковне право, єдина канонічна територія, особлива духовість, спільні соціокультурні й релігійні практики, кодифікована церковнослов’янська мова та усталена пам’ять про минуле. Сукупно вони творили елементи тяглості тогочасної культури, а в модерну добу уможливили формування національних ідентичностей та появу нових еkleзіальних спільнот у Східній і Центрально-Східній Європі.

KYIVAN CHRISTIANITY

The publication series, *Kyivan Christianity*, launched in 2013, disseminates the scholarly results of the education and research program of the Humanities Department and the Department of Philosophy and Theology at the Ukrainian Catholic University entitled *Kyivan Christianity and the Uniate Tradition*. This academic initiative, supported by the UGCC Synod of Bishops, seeks to strengthen the prophetic voice of the Kyivan Church and foster unity among the Ukrainian churches that emerge from the event of Volodymyr’s baptism. One public aspect of the program – a project entitled *United Ukraine and the Kyivan Tradition* – has been active since 2015. This project has been the means for a public articulation of the idea of a Kyivan Church while underlining the millennium-long connection between Ukrainian culture and Christianity. The academic objective of the program lies in the critical study of theological, canonical, social, and cultural sources of the Kyivan Metropolitan tradition. This is undertaken in the wider, comparative context of broader Christian Byzantine traditions, traditions of the Latin West and Eastern Orthodox communities, and the reception of the Uniate idea in Slavic lands. Primary attention is paid within the program to the inter-disciplinary study of the Kyivan tradition as developed on the border between the civilizations of East and West. Its essence, in turn, is made up of the Slavonic Byzantine rite (namely, Eastern Liturgy), original theological thought and local church canon law, unified canonical territory, specific spirituality, shared social, cultural and religious practices, codified Church Slavonic language, and well-established memory of the past. Together, these were the fundamental elements of cultural continuity of the period, while in more modern times they paved way for the formation of national identities and the emergence of new ecclesiastical communities in Eastern and Central-Eastern Europe.

Наукове видання

Серія «Київське християнство», т. 16
Серію засновано 2013 року

**НА ПЕРЕХРЕСТІ
КУЛЬТУР**
Монастир і храм
Пресвятої Трійці
у Вільнюсі

Літературне редагування:

Наталія Кіт, Рената Кивелюк

Коректура тексту

Людмила Кулакевич

Технічна редакція

Ростислав Рибчанський

Художнє оформлення обкладинки

Євген Равський

Верстка та опрацювання світлин

Юрій Пелех

УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. І. Свенціцького, 17, Львів 79011

факс: (032) 240 94 96

e-mail: ucupress@ucu.edu.ua

www.press.ucu.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію ДК 5801 від 23.11.2017

Підписано до друку 15.03.2019. Формат 70×100/16.

Папір офсетний. Друк офсетний.

Гарнітура «Times New Roman».

Умовн. друк. арк. 71,1. Обл.-вид. арк. 60,2.

Наклад 500 прим.

Надруковано у друкарні ТОВ «Видавничий дім «Укрпол»

вул. Новаківського, 7, м. Стрий, Львівська обл., 82400

www.ukrpol.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію ДК 4451 від 10.12.2012